

Ръководни принципи на ООН за бизнеса и правата на човека

БЪЛГАРСКА ФОНДАЦИЯ ЗА БИЗНЕСА И ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Kingdom of the Netherlands

Тази публикация съдържа „Ръководни принципи на ООН за бизнеса и правата на човека: Прилагане на рамката на ООН „Утвърждаване, спазване и правни средства за защита“, разработени от специалния представител на генералния секретар по въпросите за правата на човека и транснационалните корпорации и други стопански предприятия. Специалният представител е приложил *Ръководните принципи* към своя заключителен доклад пред Съвета по правата на човека (A/HRC/17/31), който включва и въведение към *Ръководните принципи*, както и преглед на процеса, предшестващ тяхното разработване. Съветът на ООН по правата на човека е одобрил *Ръководните принципи* в своята Резолюция 17/4 от 16 юни 2011 г.

Ръководните принципи са първият общоприет международен стандарт, съдържащ изчерпателни насоки за предприятията как да зачитат правата на човека и да намалят потенциално вредното въздействие върху тях.

Ръководните принципи съдържат 31 практически насоки за защита на правата на човека, насочени към държавата и бизнеса, които могат да отговорят на поставените въпроси и да приложат принципите в цялостната верига на стойността.

ОТКАЗ ОТ ОТГОВОРНОСТ: Това е неофициален превод, извършен от екипа на Българска фондация за бизнеса и правата на човека със съдействието на „Редакторите БГ“ ЕООД, и се предоставя само за справка. В случай на несъответствие между оригиналния документ и превода за валиден ще се счита текстът на оригиналния документ. За повече информация, моля, посетете сайта на OHCHR.

ЗАБЕЛЕЖКА: Използваните обозначения и представените материали в тази публикация не отразяват официалната позиция на Секретариата на Обединените нации относно правния статут на която и да било страна, територия, град или област и техните органи на управление, както и относно определянето на техните граници. Документите на ООН са обозначени с главни букви, комбинирани с цифри. Посочването на съответната цифра отправя към съответния документ на ООН. HR/PUB/11/04 © 2011 Организация на обединените нации. Всички права запазени.

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩИ ПРИНЦИПИ	4
I. ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДЪРЖАВАТА ДА ЗАЩИТАВА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА	5
A. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ	5
B. ОПЕРАТИВНИ ПРИНЦИПИ	6
ВРЪЗКА ДЪРЖАВА – БИЗНЕС	8
ПОДКРЕПА ЗА ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ОТ ПРЕДПРИЯТИЯ В РАЙОНИ, ЗАСЕГНАТИ ОТ КОНФЛИКТИ	10
ОСИГУРЯВАНЕ НА СЪГЛАСУВАНОСТ НА ПОЛИТИКИТЕ	11
II. КОРПОРАТИВНА ОТГОВОРНОСТ ЗА ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА	14
A. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ	14
B. ОПЕРАТИВНИ ПРИНЦИПИ	16
III. ДОСТЪП ДО СРЕДСТВА ЗА ПРАВНА ЗАЩИТА	27
A. ОСНОВЕН ПРИНЦИП	27
B. ПРИНЦИПИ НА ДЕЙНОСТТА	28

ОБЩИ ПРИНЦИПИ

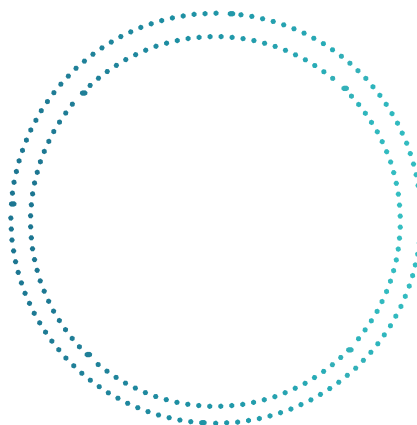
Настоящите *Ръководни принципи* се основават на признаването на:

- а) приетите от държавите задължения да зачитат, защитават и прилагат правата на човека и основните свободи;
- б) ролята на предприятията като специализирани органи на обществото, изпълняващи специализирани функции, към които се предявяват изисквания за спазване на всички действащи закони за зачитане на правата на човека;
- в) необходимостта правата и задълженията да бъдат гарантирани с подходящи и ефективни средства за правна защита, в случай че бъдат нарушени.

Настоящите *Ръководни принципи* се прилагат за всички държави и всички предприятия, мултинационални и други, независимо от техния размер, сфера на дейност, местоположение, форма на собственост и структура. Настоящите *Ръководни принципи* следва да се разглеждат като съгласувано цяло и да се тълкуват самостоятелно и съвкупно от гледна точка на тяхната цел за подобряване на стандартите и практиките, свързани с бизнеса и правата на човека, за да се постигнат трайни резултати за засегнатите лица и общности, като по този начин се допринесе и за социално устойчива глобализация.

Нищо в тези *Ръководни принципи* не следва да се тълкува като създаващо нови международноправни задължения, нито като ограничаващо или подкопаващо каквито и да било правни задължения в сферата на правата на човека, които съответната държава може да е поела или да има по силата на международното право по правата на човека.

Настоящите *Ръководни принципи* следва да се прилагат по недискриминационен начин, като се обръща специално внимание на правата, нуждите и предизвикателствата, пред които са изправени лица от групи или общности, които се намират в повишен риск от уязвимост или са застрашени от социално изключване, като също така вземат под внимание и различните рискове, пред които могат да бъдат изправени жените и мъжете.

ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДЪРЖАВАТА ДА ЗАЩИТАВА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

А. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ

1. Държавите трябва да осигуряват защита в границите на своята територия и/или юрисдикция срещу нарушаване на правата на човека от трети страни, включително от предприятия. Това изисква предприемане на необходимите мерки за предотвратяване, разследване, наказване и обезщетяване за вреди, причинени в резултат на такива нарушения, чрез ефективни политики, законодателство, нормативни разпоредби и правораздаване.

Коментар

Международноправните задължения на държавите в областта на правата на човека изискват от тях да зачитат, защитават и прилагат правата на човека в границите на своята територия и/или юрисдикция. Това включва задължението за осигуряване на защита срещу нарушаване на правата на човека от трети страни, включително и от предприятия.

Задължението на държавите да осигуряват защита е стандарт на поведение. Принципно държавите не носят отговорност за нарушаването на правата на човека от частни субекти. Въпреки това държавите могат да нарушат своите международноправни задължения в областта на правата на човека в случаите, когато такива могат да им бъдат приписани или когато не са предприели подходящи мерки за предотвратяване, разследване, наказване и обезщетяване за нарушения, извършени от частни субекти. Като се има предвид, че като цяло държавите имат право на преценка какви стъпки да предприемат, те са задължени да вземат под внимание целия диапазон от допустими превантивни и коригиращи мерки, включително политики, законодателство, нормативни актове и правораздаване. Върху държавите също така лежи отговорността да защитават и насърчават прилагането на върховенството на закона чрез вземане на мерки за осигуряване на равенство пред закона и справедливост при неговото прилагане, както и чрез осигуряване на необходимата отчетност, правна сигурност и процесуална и правна прозрачност.

В тази глава се отделя основно внимание на превантивните мерки, докато в глава III са изложени мерките за правна защита.

2. Държавите следва да посочват ясно своето очакване всички предприятия, установени на тяхна територия и/или под тяхна юрисдикция, да зачитат правата на човека в своята дейност.

Коментар

Понастоящем, съгласно международното право за правата на човека, от държавите принципно не се изисква регулиране на екстериториалните дейности на предприятията, разположени на тяхна територия и/или намиращи се под тяхна юрисдикция. В същото време такова регулиране по правило не се забранява в случай на съществуване на признато основание за правна компетентност. В рамките на тези параметри някои международни органи по правата на човека препоръчват на държавите по произход да предприемат мерки, за да предотвратят нарушенията в чужбина от страна на предприятия под тяхна юрисдикция.

Съществуват сериозни политически причини държавите по произход да посочват ясно своето очакване предприятията да зачитат правата на човека в чужбина, особено когато самата държава има участие в тези

предприятия или ги подкрепя. Причините включват осигуряване на предвидимост за стопанските субекти чрез предоставяне на последователни и съгласувани послания, както и запазване на репутацията на самата държава. Причините включват осигуряване на предвидимост за стопанските субекти чрез предоставяне на последователни и съгласувани послания, както и запазване на репутацията на самата държава.

В това отношение държавите прилагат различни подходи. Някои от тях предвиждат приемане на национални мерки с екстериториални последици. Такива са например изискванията към дружествата майки, които са задължени да отчитат производствената дейност на цялото предприятие в глобален мащаб; многостранни документи с препоръчителен характер, като Насоки за мултинационалните предприятия, приети от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР); стандарти за изпълнение, изисквани от институциите, които подпомагат чуждестранните инвестиции. Други подходи засягат приемане на законодателство с пряко екстериториално действие и прилагане. Това включва наказателни разпоредби, които позволяват наказателно преследване въз основа на националността на извършителя, независимо къде е извършено престъплението. Предполагаемата и фактическата оправданост на действията на държавата може да зависи от различни фактори, например от това дали са основани на многостранно споразумение.

В. ОПЕРАТИВНИ ПРИНЦИПИ

ОБЩИ РЕГУЛАТОРНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ФУНКЦИИ НА ДЪРЖАВИТЕ

3. В изпълнение на своите задължения за защита държавите следва:

- а) да осигуряват спазване на законите, които имат за цел или водят до предявяване на изискване към предприятията да спазват правата на човека, периодично да оценяват адекватността на тези закони и да отстраняват евентуални пропуски;
- б) да гарантират, че други закони и политики, които регламентират създаването и текущото функциониране на предприятията, като например корпоративното право, не ограничават бизнеса, а му дават възможност да зачита правата на човека;
- в) да предоставят ефективни насоки на предприятията за това как да спазват правата на човека в своята дейност;
- г) да насърчават и при необходимост да изискват от предприятията да предоставят информация за това как се справят със своето въздействие върху правата на човека.

Коментар

Държавите не трябва да приемат за даденост, че предприятията предпочитат или се възползват от бездействие на държавата, а да обмислят възможността за прилагане на интелигентен набор от мерки – национални и международни, задължителни и доброволни, – с които да насърчат зачитането на правата на човека от тяхна страна.

Неприлагането на действащите закони, които пряко или косвено регулират зачитането на правата на човека от предприятията, често е резултат от съществени правни пропуски в практиката на държавата. Тези закони могат да варират от такива за недопускане на дискриминация и трудово законодателство до закони за околната среда, собствеността, неприкосновеността на личния живот и борбата с подкупите. Затова е важно

държавите да преценят дали тези закони се прилагат ефективно и в случай че това не е така, да установят причината за това и да определят подходящите мерки за коригиране на ситуацията.

Не по-малко важно е държавите да преценят дали тези закони предоставят необходимата защита в контекста на променящите се обстоятелства и дали създават, заедно със съответните политики, среда, която допринася за зачитане на правата на човека от предприятията. Необходима е например повече яснота в някои правни области и политики, като регулирането на достъпа до земя, включително в областта на правата, свързани със земевладението и земеползването, с цел осигуряване на защита както на носителите на права (засегнатите заинтересовани страни), така и на самите предприятия.

Законите и политиките, регулиращи създаването и текущата дейност на предприятията, например законите в областта на корпоративното право и правото в областта на ценните книжа, влияят пряко върху поведението на предприятията. Въпреки това последиците за правата на човека от тяхното прилагане все още не се разбират достатъчно. Например в корпоративното право и правото в областта на ценните книжа липсва яснота какво могат, да не говорим какво трябва, да правят предприятията и техните служители по отношение на зачитането на правата на човека. Законите и политиките в тази сфера следва да предоставят достатъчно насоки, които да позволят на предприятията да зачитат правата на човека, като надлежно отчитат ролята на съществуващите ръководни структури, например борд на директорите или управителен съвет.

Насоките към предприятията относно зачитането на правата на човека следва да посочват очаквани резултати и същевременно да насърчават обмена на най-добри практики. Те следва да съдържат също така препоръки относно подходящите методи, включително за надлежна проверка на правата на човека, както и относно ефективното разглеждане на въпроси, свързани с пола, уязвимостта и/или маргинализацията с отчитане на конкретните предизвикателства, пред които могат да бъдат изправени коренното население, жените, националните или етническите малцинства, религиозните и езиковите малцинства, децата, хората с увреждания, както и работещите мигранти и техните семейства.

Националните правозащитни институции, които спазват Парижките принципи, имат важна роля в подпомагането на държавите да определят дали съответните закони са в съответствие с техните задължения в областта на правата на човека и се прилагат ефективно, както и да предоставят на предприятията и на други недържавни субекти насоки за зачитане на правата на човека.

Предоставянето на информация от страна на предприятията относно начина, по който отстраняват евентуални неблагоприятни въздействия върху правата на човека, може да варира от неофициални срещи със засегнатите заинтересовани страни до официално публично отчитане. Поощряването от страна на държавата, а при необходимост и налагането на изискване за предоставяне на такава информация, е важно за насърчаване на зачитането на правата на човека от страна на предприятията. Стимулите за предоставяне на подходяща информация биха могли да включват разпоредби, които придават значение на подобна отчетност при съдебни или административни спорове. Изискването за предоставяне на информация може да бъде особено важно, когато характерът на дейността на предприятията или условията, при които се извършва, създават значителен риск за правата на човека. Политиките и законите в тази област могат да внесат необходимата яснота какво и как трябва да съобщават предприятията, като спомагат за осигуряването на достъпна и точна информация.

Разпоредбите, които определят какво влиза в състава на „подходяща информация“, следва да отчитат рисковете, които такава информация може да създаде за безопасността и сигурността на отделни лица и обекти; законовите изисквания за опазване на търговската тайна, както и разликите в размера и структурата

на предприятията.

Изискванията за финансова отчетност следва да изясняват, че в някои случаи въздействието върху правата на човека може да бъдат „съществено“ или „значимо“ за икономическите резултати на предприятието.

ВРЪЗКА ДЪРЖАВА – БИЗНЕС

4. Държавите следва да предприемат допълнителни мерки срещу нарушаването на правата на човека от предприятия, които са собственост на държавата или се контролират от нея, или които получават значителна подкрепа и услуги на държавни агенции, например такива за кредитиране на износа, за инвестиционно застраховане или гарантиране, включително, когато е уместно, чрез налагане на изискване за надлежна проверка на правата на човека.

Коментар

В съответствие с международното право в областта на правата на човека всяка държава е основен носител на задължения, а всички държави в съвкупност се явяват гаранци на международния режим за спазване на правата на човека. Когато предприятие се контролира от държавата или когато негови действия могат по един или друг начин да бъдат приписани на държавата, нарушаването на правата на човека от страна на предприятието може да доведе до нарушаване на международноправните задължения на самата държава. Освен това колкото по-тясна е връзката на предприятието с държавата, колкото повече зависи от създадения в съответствие със закона орган или от подкрепата на данъкоплатците, толкова по-силни са политическите основания на държавата да гарантира зачитане на правата на човека в съответното предприятие.

Когато държавите притежават или контролират предприятията, те разполагат с максимални средства в рамките на правомощията си, за да гарантират прилагането на съответните политики, законодателство и разпоредби, свързани със зачитането на правата на човека. По правило ръководството на тези предприятия се отчита пред държавните ведомства, които имат по-големи възможности за извършване на проверка и надзор, включително за гарантиране, че се извършва надлежна проверка на прилагането на правата на човека. (Тези предприятия също така носят корпоративна отговорност за зачитане на правата на човека, което се разглежда в глава II).

Различни агенции, свързани формално или неформално с държавата, могат да предоставят подкрепа и услуги за развитие на бизнес дейности. Към тях се отнасят агенции за експортно кредитиране, инвестиционни гаранции или застраховане, както и свързани с развойна дейност и финансиране на развитието. Когато такива ведомства не вземат под внимание риска от действително или потенциално неблагоприятното въздействие, което предприятията бенефициенти могат да окажат върху правата на човека, те се излагат на риск – от гледна точка на репутация, финанси, политически и евентуално правни проблеми – за подкрепа на подобна вреда, с което могат да задълбочат правозащитните проблеми, с които се сблъсква държавата.

Отчитайки тези рискове, държавите следва да насърчават, а при необходимост – да изискват извършване на надлежна проверка на правата на човека както от самите агенции и ведомства, така и от предприятията или от ръководителите на проектите, получаващи тяхната подкрепа. Изискването за извършване на надлежна проверка на правата на човека е най-уместно, когато характерът на дейността на предприятията

или условията, при които се извършва, създават значителен риск за правата на човека.

5. Държавите следва да осъществяват адекватен контрол с цел изпълнение на международните си задължения в областта на правата на човека, когато сключват договори със или приемат законодателни актове в интерес на предприятията за предоставяне на услуги, които могат да окажат въздействие върху упражняването на правата на човека.

Коментар

Държавите не се освобождават от задълженията си съгласно международното право за правата на човека, когато приватизират предоставянето на услуги, които могат да окажат въздействие върху упражняването на правата на човека. Неспособността на държавите да гарантират, че предприятията, извършващи такива услуги, работят по начин, съответстващ на задълженията на държавата в областта на правата на човека, може да доведе както до влошаване на репутацията на държавата, така и до правни последици за нея. Като необходимо изискване в съответните договори за предоставяне на услуги или в оправомощаващото законодателство следва ясно да бъде посочено, че държавата очаква спазване на правата на човека от страна на тези предприятия. Държавите следва да гарантират, че могат ефективно да контролират дейностите на предприятията, включително чрез предоставяне на адекватни независими механизми за наблюдение и отчетност.

6. Държавите следва да насърчават предприятията, с които извършват търговски сделки, да зачитат правата на човека.

Коментар

Държавите извършват различни търговски сделки с предприятия не само чрез дейностите по възлагане на обществени поръчки. Това дава на държавите – поотделно и колективно – изключителни възможности за насърчаване на осведомеността на тези предприятия относно правата на човека и тяхното зачитане, включително чрез условията в договорите, при надлежно отчитане на съответните задължения на държавите съгласно националното и международното право.

ПОДКРЕПА ЗА ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ОТ ПРЕДПРИЯТИЯ В РАЙОНИ, ЗАСЕГНАТИ ОТ КОНФЛИКТИ

7. Поради повишения риск от извършване на груби нарушения на правата на човека в райони, засегнати от конфликти, държавите следва да гарантират, че действащите в тези райони предприятия не са въввлечени в такива нарушения, включително чрез:

- a) установяване на контакт с предприятията на възможно най-ранен етап, за да им помогнат да откриват, предотвратяват и смекчават свързаните с правата на човека рискове, произтичащи от техните дейности и бизнес отношения;
- б) предоставяне на необходимата помощ на предприятията за оценка на и справяне с повишените

рискове от нарушаване на правата на човека, като се обърне специално внимание на насилието, основано на пола, както и на сексуалното насилие;

в) отказване на достъп до държавна подкрепа и услуги на предприятия, които участват в груби нарушения на правата на човека и отказват да сътрудничат за подобряване на ситуацията;

г) гарантиране, че текущите им политики, законодателство, разпоредби и мерки са ефективни по отношение на риска от участие на предприятията в груби нарушения на правата на човека.

Коментар

Някои от най-тежките нарушения на правата на човека, свързани с бизнеса, се извършват на фона на конфликт за контрола върху територията, ресурсите или самото правителство – когато не може да се очаква, че системата за защита за правата на човека ще функционира нормално. Отговорните предприятия все по-често се обръщат към държавите с искане за насоки как да избегнат причиняването на вреда на правата на човека в тези трудни условия. Необходими са иновативни и ефективни подходи. От съществено значение е например да се обръща внимание на повишения риск от сексуално насилие и насилие, основано на пола, по време на военни конфликти.

Важно е всички държави да прогнозираят възможността за възникване на такива проблеми много преди влошаване на ситуацията на място. Самата държава, на чиято територия се развива конфликтът, може да няма възможност да осигурява необходимата защита на правата на човека поради загуба на ефективен контрол над районите, засегнати от конфликта. Когато става дума за транснационални корпорации, техните държави по произход би следвало да играят роля както в тяхното подпомагане, така и в това на приемащите държави и да гарантират, че предприятията не са замесени в нарушения на правата на човека. Съседните държави също могат да предоставят важна допълнителна подкрепа.

За постигане на по-голяма съгласуваност на политиките и подпомагане на предприятията в такива ситуации държавите по произход следва да насърчават по-тясното сътрудничество между своите агенции за подпомагане на развитието, министерствата на външните работи и на търговията и институциите за експортно финансиране в своите столици и в рамките на посолствата си, както и между тях и представители на правителствата на държавите, на чиято територия се развива конфликтът; да разработят индикатори за ранно предупреждение, чрез които да предупреждават правителствените агенции и предприятията за проблеми; и да налагат подходящи санкции на всички предприятия, които отказват да сътрудничат в тези условия, включително чрез отказ или отегляне на съществуваща публична подкрепа или услуги, или когато това не е възможно – чрез отказ на тяхното предоставяне в бъдеще.

Държавите следва да предупреждават предприятията за повишения риск да бъдат въввлечени в груби нарушения на правата на човека в засегнатите от конфликти райони. Те следва да преразгледат дали техните политики, законодателство, разпоредби и мерки за прилагане се справят ефективно с този повишен риск, включително чрез разпоредби за надлежна проверка на правата на човека от страна на предприятията. При установяването на пропуски държавите следва да предприемат подходящи стъпки за тяхното отстраняване. Това може да включва търсене на гражданска, административна или наказателна отговорност на предприятия, установени или работещи на тяхна територия и/или под тяхна юрисдикция, които извършват или допринасят за груби нарушения на правата на човека. Освен това държавите следва да обмислят многостранни подходи за предотвратяване на подобни действия и справяне с тях, както и да подкрепят ефективни колективни инициативи.

Всички тези мерки са в допълнение към задълженията на държавите съгласно международното хуманитарно право в ситуации на въоръжен конфликт и съгласно международното наказателно право.

ОСИГУРЯВАНЕ НА СЪГЛАСУВАНОСТ НА ПОЛИТИКИТЕ

8. Държавите следва да гарантират, че правителствените служби, агенциите и другите държавни институции, които определят бизнес практиките, са запознати и спазват задълженията на държавата в областта на правата на човека, когато изпълняват съответния мандат, включително като им предоставят подходяща информация, обучение и подкрепа.

Коментар

Няма неизбежно противоречие между задълженията на държавите в областта на правата на човека и въведените от тях политики и закони, които оформят бизнес практиките. Понякога обаче държавите трябва да вземат трудни решения за балансиране, за да съгласуват различните обществени нужди. За да постигнат подходящия баланс, те трябва да възприемат широк подход към управлението на бизнеса и правата на човека, насочен към осигуряване както на вертикална, така и на хоризонтална вътрешна съгласуваност на политиките.

Вертикалната съгласуваност изисква от държавите да приемат необходимите политики, закони и процедури, които да им позволят да изпълняват своите международноправни задължения за защита на правата на човека. Хоризонталната съгласуваност означава подпомагане и материално обезпечаване на отделите и агенциите на национално и местно ниво, които отговарят за формирането на бизнес практиките – включително тези, които отговарят за сфери като корпоративно право, търговия с ценни книжа, инвестиции, експортно кредитиране и застраховане, търговия и трудово право – за да бъдат информирани и да действат по начин, съобразен със задълженията на правителството в областта на правата на човека.

9. Държавите следва да поддържат адекватно пространство за провеждане на вътрешна политика, за да изпълняват задълженията си в областта на правата на човека, когато преследват политически цели, свързани с бизнеса, с други държави или предприятия, например чрез инвестиционни споразумения или договори.

Коментар

Икономическите споразумения, сключвани от държавите с други държави или стопански предприятия – например двустранни инвестиционни споразумения, споразумения за свободна търговия или договори за инвестиционни проекти, – откриват пред тях нови икономически възможности. Но те могат да повлияят и на вътрешната им политика. Например условията на международните инвестиционни споразумения могат да ограничат възможностите на държавите да приложат изцяло ново правозащитно законодателство или да ги изложат на риск от задължителен международен арбитраж, ако го направят. Следователно държавите следва да гарантират, че запазват адекватна политика и регулаторна способност да защитят правата на човека в съответствие с условията на такива споразумения, осигурявайки едновременно с това необходимата защита на инвеститорите.

10. Държавите, действащи в качество си на членове на многостранни институции, които се занимават със свързани с бизнеса въпроси, следва:

а) да гарантират, че тези институции не ограничават способността на държавите членки да изпълняват своето задължение да защитават правата на човека и не възпрепятстват тяхното зачитане от страна на предприятията;

б) да насърчават тези институции, в рамките на съответните им мандати и капацитет, да подпомагат предприятията да зачитат правата на човека и когато е необходимо, да помагат на държавите да изпълняват своето задължение да предоставят защита срещу нарушаването на правата на човека от страна на предприятията, включително чрез техническа помощ, изграждане на капацитет и повишаване на осведомеността;

в) да използват настоящите Ръководни принципи, за да насърчават споделеното разбиране и международното сътрудничество в управлението на предизвикателствата, свързани с бизнеса и правата на човека.

Коментар

Необходима е също така по-голяма съгласуваност на политиките на международно ниво, включително когато държавите участват в многостранни институции, които се занимават с въпроси, свързани с бизнеса, като международна търговия и финансови институции. Държавите запазват своите международни задължения за защита на правата на човека, когато участват в такива институции.

Изграждането на капацитет и повишаването на осведомеността чрез такива институции може да изиграе ключова роля в подпомагането на всички държави да изпълняват своето задължение за защита на правата на човека, включително чрез предоставяне на възможност за споделяне на информация за предизвикателства и най-добри практики, като по този начин се насърчава прилагането на по-последователни подходи.

Колективните действия чрез многостранни институции могат да помогнат на държавите да изравнят своите шансове по отношение на зачитането на правата на човека от страна на предприятията, но това трябва да стане чрез повишаване на ефективността на изоставашите сред тях. Сътрудничеството между държавите, многостранните институции и други заинтересовани страни също може да играе важна роля.

Настоящите *Ръководни принципи* предоставят обща отправна точка в това отношение и биха могли да послужат като полезна основа за изграждане на кумулативен положителен ефект, който взема предвид съответните роли и отговорности на всички заинтересовани страни.

КОРПОРАТИВНА ОТГОВОРНОСТ ЗА ЗАЧИТАНЕ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

А. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ

11. Предприятията трябва да зачитат правата на човека. Това означава, че те трябва да избягват да нарушават правата на човека на други хора и да се справят с неблагоприятните въздействия върху правата на човека, в които са замесени.

Коментар

Отговорността за зачитане на правата на човека е глобален стандарт за очаквано поведение за всички предприятия, без значение къде упражняват своята дейност. Тя съществува независимо от възможностите и/или от желанието на държавите да изпълняват своите задължения в областта на правата на човека и не намалява тези задължения. Тя съществува също така в допълнение към спазването на националните закони и разпоредби, защитаващи правата на човека.

Справянето с неблагоприятните въздействия върху правата на човека изисква предприемане на адекватни мерки за тяхното предотвратяване, смекчаване и когато е подходящо, отстраняване.

Предприятията могат да поемат други ангажименти или дейности в подкрепа и за насърчаване на правата на човека, които могат да допринесат за упражняването на същите. Това обаче не компенсира неспазването на правата на човека в рамките на собствената им дейност.

Предприятията не трябва да подкопават способността на държавите да изпълняват задълженията си по отношение на правата на човека, включително чрез действия, които могат да отслабят интегритета на съдебните процеси.

12. Отговорността на предприятията да зачитат правата на човека се отнася до международно признатите права на човека – разбирани, като минимум, като правата, заложи в Международната харта за правата на човека и принципите относно основните права, изложени в Декларацията на Международната организация на труда относно основните принципи и права в областта на труда.

Коментар

Тъй като предприятията могат да оказват въздействие върху почти целия спектър от международно признати човешки права, тяхната отговорност за спазване се отнася до всички тези права. На практика някои права на човека могат да бъдат изложени на по-голям риск от нарушаване от други в конкретни отрасли или контекст, следователно ще изискват повишено внимание за оценка на риска. Ситуациите обаче могат да се променят, затова всички права на човека следва да бъдат обект на периодичен преглед.

Авторитетен списък на основните международно признати човешки права се съдържа в Международната харта за правата на човека (състояща се от Всеобщата декларация за правата на човека и основните инструменти, чрез които е утвърдена: Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически, социални и културни права) в съчетание с принципите относно основните права в осемте основни конвенции на МОТ, както е посочено в Декларацията за основните

принципи и права в областта на труда. Това са критериите, спрямо които други социални участници оценяват въздействието на предприятията върху правата на човека. Отговорността на предприятията да зачитат правата на човека е различна от въпросите за правната отговорност и правоприлагането, които продължават да се определят до голяма степен от разпоредбите на националното законодателство в съответните юрисдикции.

В зависимост от обстоятелствата може да се наложи предприятията да вземат под внимание и други норми. Например да зачитат правата на лица, принадлежащи към специфични групи от населението и изискващи специално внимание, когато може да бъде оказано неблагоприятно въздействие върху техните права. В тази връзка в инструментите на Организацията на обединените нации са доразвити правата на коренното население; жените; националните или етническите, религиозните и езиковите малцинства; децата; лицата с увреждания; и работниците мигранти и техните семейства. Освен това в ситуации на въоръжен конфликт предприятията трябва да спазват стандартите на международното хуманитарно право.

13. Отговорността за зачитане на правата на човека изисква от предприятията:

- а) да избягват да причиняват или да допринасят за причиняването на неблагоприятни въздействия върху правата на човека в рамките на своята дейност и да отстраняват последиците от такива въздействия, когато настъпят;
- б) да се стремят да предотвратят или да смекчат неблагоприятните въздействия върху правата на човека, които са пряко свързани с тяхната дейност, продукти или услуги вследствие на техни бизнес отношения, дори и ако не са допринесли за тези въздействия.

Коментар

Предприятията могат да бъдат въввлечени в неблагоприятни въздействия върху правата на човека или чрез собствените си дейности, или в резултат на своите бизнес отношения с други страни. Ръководен принцип 19 разглежда подробно въпроса как предприятията следва да се справят в такива ситуации. За целите на настоящите *Ръководни принципи* под „дейност“ на предприятието се разбират както действия, така и бездействия; а неговите „бизнес отношения“ включват отношения както с бизнес партньори и юридически лица от веригата за създаване на стойност, така и с всякакви други недържавни или държавни субекти, свързани с неговите бизнес операции, продукти или услуги.

14. Отговорността на предприятията да зачитат правата на човека се отнася за всички предприятия, независимо от техния размер, сектор, оперативен контекст, собственост и структура. Въпреки това мащабът и сложността на средствата, чрез които предприятията изпълняват тази отговорност, може да варира в зависимост от посочените фактори и тежестта на неблагоприятното въздействие на предприятието върху правата на човека.

Коментар

Средствата, чрез които дадено предприятие изпълнява своята отговорност да зачита правата на човека, са пропорционални, наред с други фактори, на неговия размер. Малките и средните предприятия може да имат по-малък капацитет, както и повече неформални процеси и управленски структури в сравнение с по-големите компании, така че съответните им политики и процеси ще приемат различна форма. Но някои малки и средни предприятия могат да имат сериозно въздействие върху правата на човека, което ще

изисква предприемане на съответните мерки, независимо от техния размер. Тежестта на въздействията се оценява според техния мащаб, обхват и непоправимост. Средствата, чрез които едно предприятие изпълнява своята отговорност за зачитане на правата на човека, може също да варират в зависимост от това дали и до каква степен извършва стопанска дейност чрез корпоративна група или индивидуално. Въпреки това отговорността за зачитане на правата на човека се прилага напълно и еднакво за всички предприятия.

15. За да изпълнят своята отговорност за зачитане на правата на човека, предприятията следва да имат разписани политики и процеси, подходящи за техния размер и обстоятелства, включително:

- а) ангажимент за водене на политика в изпълнение на отговорността за зачитане на правата на човека;
- б) процес на надлежна проверка на спазването на правата на човека за идентифициране, предотвратяване, смекчаване и отчитане на начина, по който се справят с въздействието си върху правата на човека;
- в) процеси, позволяващи отстраняването на всички неблагоприятни въздействия върху правата на човека, които са причинили или за чието причиняване са допринесли.

Коментар

Предприятията трябва да познават правата на човека и да показват, че ги зачитат. Те не могат да направят това, освен ако не прилагат определени политики и процедури. Принципи от 16 до 24 доразвиват тази тема.

В. ОПЕРАТИВНИ ПРИНЦИПИ

АНГАЖИМЕНТ ЗА ПОЛИТИКИ

16. Като основа за интегриране на отговорността за зачитане на правата на човека, предприятията следва да изразяват своя ангажимент за изпълнение на тази отговорност чрез приемане на декларация за провеждане на политика, която:

- а) е одобрена от ръководството на предприятието;
- б) се основава на съответните вътрешни и/или външни експертни знания и опит;
- в) посочва очакванията на предприятието, свързани с правата на човека, към служителите, бизнес партньорите и други страни, пряко свързани с операциите, продуктите или услугите;
- г) е публично достъпна и по вътрешни и външни канали е сведена до знанието на целия персонал, на бизнес партньорите и другите заинтересовани страни;
- д) е отразена в оперативните политики и процедури, необходими за внедряването ѝ във всички структури на организацията.

Коментар

Думата „декларация“ се използва най-общо, за да опише всяко средство, което предприятието използва, за да изложи публично своите отговорности, ангажименти и очаквания.

Нивото на експертни знания и опит, необходимо за гарантиране, че декларацията за политиката е адекватно обоснована, може да варира в зависимост от сложността на извършваните от предприятието дейности. Експертните знания и опит могат да бъдат извлечени от различни източници, като се започне от надеждни онлайн или писмени източници и се стигне до консултации с признати експерти.

Декларацията за поемане на ангажимент следва да бъде публично достъпна. Тя следва да бъде съобщена на субектите, с които предприятието има договорни отношения; на други субекти, пряко свързани с неговите операции, които могат да включват държавни служби за сигурност; инвеститори; а в случай на операции със значителни рискове за правата на човека – потенциално засегнати заинтересовани страни.

При вътрешното оповестяване на декларацията и свързаните политики и процедури следва да бъде изяснено какви ще бъдат каналите и системите за отчетност, както и да бъде подкрепено от необходимото обучение на персонала в съответните бизнес функции.

Точно както държавите трябва да работят за съгласуваност на политиките, така и предприятията трябва да се стремят към съгласуваност между отговорността за зачитане на правата на човека и политиките и процедурите, които регулират по-широките им бизнес дейности и взаимоотношения. Това следва да включва например политики и процедури, които определят финансови и други стимули за изпълнение от страна на персонала; практики за възлагане на обществени поръчки; и лобистки дейности, когато са застрашени човешки права.

Чрез тези и всякакви други подходящи средства декларацията за политика следва да бъде внедрена на всички нива на функциониране на предприятието, които в противен случай биха могли да действат, без да осъзнават или да се съобразяват с правата на човека.

НАДЛЕЖНА ПРОВЕРКА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

17. С цел откриване, предотвратяване, смекчаване на последиците и отчитане на начина, по който предприятията отстраняват своите неблагоприятни въздействия върху правата на човека, те трябва да извършват надлежна проверка на тяхното спазване. Процесът следва да включва оценка на действителните и потенциалните въздействия върху правата на човека, интегриране на констатациите и предприемане на действия въз основа на тях, проследяване на реакциите и съобщаване на взетите мерки. Надлежната проверка на правата на човека следва:

- а) да обхваща неблагоприятни въздействия върху правата на човека, които предприятието може да причини или за чието причиняване може да допринесе чрез собствените си дейности, или които могат да бъдат пряко свързани с неговите операции, продукти или услуги чрез бизнес взаимоотношения;
- б) да се различава по сложност в зависимост от размера на предприятието, риска от сериозни

въздействия върху правата на човека, както и естеството и спецификата на неговата дейност;

в) да се извършва постоянно, като се признава, че рисковете, свързани с правата на човека, могат да се променят във времето, тъй като операциите и оперативният контекст на предприятието се развиват.

Коментар

Този принцип определя параметрите за надлежна проверка на правата на човека, докато в принципи от 18 до 21 се уточняват основните му компоненти.

Рисковете за правата на човека се разбират като потенциални неблагоприятни въздействия на предприятието върху правата на човека. Потенциалните въздействия следва да бъдат разглеждани в контекста на тяхното предотвратяване или смекчаване, а действителните – тези, които вече са възникнали – да бъдат предмет на коригиране (**Принцип 22**).

Надлежната проверка на правата на човека може да бъде включена в по-широки корпоративни системи за управление на риска, при условие че надхвърля простото идентифициране и управление на съществени за дружеството рискове, а включва и рискове за притежателите на права.

Надлежната проверка на правата на човека следва да започне възможно най-рано при разработването на нова дейност или създаването на нови взаимоотношения, като се има предвид, че рисковете за правата на човека могат да бъдат увеличени или смекчени още на етапа на структуриране на договори или други споразумения, както и да бъдат наследени при сливания или придобивания.

Когато предприятията имат голям брой субекти в своите вериги за създаване на стойност, извършването на надлежна проверка за неблагоприятни въздействия върху правата на човека във всяко от тях може да се окаже неоправдано трудно. Ако това е така, предприятията следва да определят общите области, в които рискът от неблагоприятни въздействия върху правата на човека е най-значителен – независимо дали се дължи на оперативния контекст на определени доставчици или клиенти, на конкретни дейности, продукти или услуги, или на други съответни съображения, – и да им дадат приоритет за извършване на надлежна проверка на правата на човека.

Съмнения за съучастие могат да възникнат, когато дадено предприятие допринася или се счита, че допринася, за неблагоприятни въздействия върху правата на човека, причинени от други страни. Съучастието има както неправно, така и правно значение. В неправилен контекст предприятията могат да бъдат възприемани като „съучастници“ в действията на друга страна, например в случаите, когато се счита, че се облагодетелстват от злоупотреба, извършена от тази страна.

От правна гледна точка повечето национални юрисдикции забраняват съучастието в извършването на престъпление, а някои от тях допускат и наказателна отговорност на предприятия в такива случаи. Обикновено гражданските искове могат да се основават на предполагаемия принос на предприятието за нанасянето на вреда, въпреки че във формулировката им може да не са използвани понятия, свързани с правата на човека. Преобладаващата част от съдебната практика в областта на международното наказателно право показва, че съответният стандарт за подпомагане и съучастие е съзнателно предоставяне на практическа помощ или насърчаване, което има значително въздействие върху извършването на престъпление.

Извършването на надлежна проверка на правата на човека по целесъобразност следва да помогне на

предприятията да се справят с риска от завеждане на съдебни иски срещу тях, като покажат, че са предприели всички разумни стъпки, за да избегнат участие в предполагаемо нарушение на правата на човека. Въпреки това предприятията, извършващи такава надлежна проверка, не трябва да приемат, че само по себе си това автоматично и напълно ги освобождава от отговорност за причиняване или принос в причиняването на нарушения на правата на човека.

18. За да оценят рисковете за правата на човека, предприятията трябва да идентифицират и оценят всички действителни или потенциални неблагоприятни въздействия върху правата на човека, в които могат да бъдат замесени чрез собствените си дейности или в резултат от своите бизнес взаимоотношения. Този процес следва:

- а) да се основава на вътрешен и/или на независим външен експертен опит в областта на правата на човека;
- б) да включва конструктивни консултации с потенциално засегнатите групи и други заинтересовани страни в зависимост от размера на предприятието, естеството и оперативния контекст на извършваната дейност.

Коментар

Първата стъпка в извършването на надлежна проверка на правата на човека е да се идентифицира и оцени естеството на действителните и потенциалните неблагоприятни въздействия върху правата на човека, в които е възможно да бъде замесено дадено предприятие. Целта е да се разберат специфичните въздействия върху конкретни хора, като се има предвид специфичният оперативен контекст. Това обикновено включва оценка на контекста на права на човека преди извършване на предложена бизнес дейност, когато това е възможно; определяне кой би могъл да бъде засегнат; посочване на съответните стандарти и проблемни въпроси, свързани с правата на човека; и прогнозиране как предложената дейност и свързаните с нея бизнес взаимоотношения биха могли да окажат неблагоприятно въздействие върху правата на човека на съответните субекти.

В този процес предприятията следва да обръщат специално внимание на всички конкретни въздействия върху правата на човека на лица от групи или общности, които може да са изложени на повишен риск от уязвимост или маргинализация, и да имат предвид различните рискове, пред които могат да бъдат изправени жените и мъжете.

Въпреки че процесите за оценка на въздействието върху правата на човека могат да бъдат включени в други процеси, като оценки на риска или на въздействието върху околната среда и обществото, те следва да включват като отправна точка всички международно признати права на човека, тъй като предприятията могат потенциално да засегнат почти всяко от тези права.

Тъй като ситуацията с правата на човека е динамична, оценките на въздействието върху правата на човека следва да се извършват на редовни интервали: преди започване на нова дейност или взаимоотношения; преди големи решения или промени в дейността (напр. излизане на пазара, пускане на нов продукт, промяна в политиката или по-мощни преобразувания в бизнеса); в отговор или в очакване на промени в икономическата среда (напр. при нарастващо социално напрежение); и периодично през целия жизнен цикъл на дадена дейност или взаимоотношение.

За да дадат възможност на предприятията да оценят точно своите въздействия върху правата на човека,

те следва да се стремят да разберат опасенията на потенциално засегнатите заинтересовани страни, като се консултират директно с тях по начин, който отчита езика и други потенциални пречки пред тяхното ефективно участие. В случаите, когато това не е възможно, предприятията следва да обмислят разумни алтернативи, например да се консултират с надеждни независими експерти, включително със защитници на правата на човека и други представители на гражданското общество.

Оценката на въздействието върху правата на човека дава информация за последващите стъпки в процеса на надлежна проверка на правата на човека.

19. За да предотвратят и смекчат неблагоприятното въздействие върху правата на човека, предприятията следва да интегрират резултатите от своите оценки на въздействието в съответните вътрешни функции и процеси и да предприемат необходимите мерки:

а) Ефективната интеграция изисква:

отговорността за справяне с такива въздействия да бъде възложена на съответното ниво и съответната функция в рамките на предприятието;

вътрешните процеси на вземане на решения, на разпределение на бюджета и на надзор да дават възможност за ефективна реакция на такова въздействие.

б) Необходимите мерки се различават според:

това дали предприятието причинява или допринася за причиняването на неблагоприятно въздействие, или дали е замесено единствено поради факта, че въздействието е пряко свързано с неговите операции, продукти или услуги чрез бизнес взаимоотношения;

ефективността на механизмите за влияние в процеса на отстраняване на неблагоприятното въздействие.

Коментар

Хоризонталната интеграция в рамките на предприятието на конкретни резултати от оценката на въздействието върху правата на човека може да бъде ефективна само ако ангажиментът за провеждане на политика за правата на човека е неразделна част от всички бизнес функции. Това е необходимо, за да се гарантира, че резултатите от оценката се разбират правилно, че им се отдава необходимото значение и се предприемат действия за тяхното прилагане.

При оценката на въздействието върху правата на човека предприятията търсят както действителни, така и потенциални неблагоприятни въздействия. Потенциалните въздействия трябва да бъдат предотвратени или смекчени чрез хоризонтална интеграция на резултатите в рамките на предприятието, докато действителните въздействия – тези, които вече са настъпили – следва да бъдат предмет на коригиране (**Принцип 22**).

Когато предприятие причинява или може да причини неблагоприятно въздействие върху правата на човека, то трябва да предприеме необходимите стъпки с цел прекратяване или предотвратяване на въздействието.

Когато предприятие допринася или може да допринесе за неблагоприятно въздействие върху правата на човека, то следва да предприеме необходимите стъпки за прекратяване или предотвратяване на своето въздействие, както и в максимална степен да използва своите механизми за влияние или смекчаване на всяко останало въздействие. Счита се, че механизми за влияние са налице, когато предприятията имат възможност да променят неправомерните практики на субекта, който причинява вреда.

Когато дадено предприятие не е допринесло за неблагоприятно въздействие върху правата на човека, но въпреки това въздействието е пряко свързано с неговите операции, продукти или услуги чрез бизнес взаимоотношенията му с друг субект, ситуацията е по-сложна. Сред факторите, които се вземат предвид при определянето на подходящите действия в такива ситуации, са влиянието на предприятието върху съответния субект, важноста на връзката за предприятието, тежестта на злоупотребата както и дали прекратяването на взаимоотношенията с този субект би имало неблагоприятни последици за правата на човека.

Колкото по-сложна е ситуацията и последиците от нея за правата на човека, толкова по-силни са аргументите предприятието да се обърне към независим експертен съвет при вземането на решение как да реагира.

Ако предприятието разполага с механизъм за предотвратяване или смекчаване на неблагоприятното въздействие, следва да го използва. В случай че такъв липсва, може да се опита да увеличи сферата си на влияние. Това може да се постигне по различни начини, например като предложи на свързания субект изграждане на капацитет или други стимули, както и сътрудничество с други участници.

Има ситуации, при които предприятието няма сфера на влияние за предотвратяване или смекчаване на неблагоприятните въздействия и не е в състояние да промени това. В тези случаи предприятието следва да обмисли прекратяване на взаимоотношенията, като вземе предвид надеждни оценки на потенциалното неблагоприятно въздействие върху правата на човека, което това негово действие би могло да предизвика.

Когато връзката е „решаваща“ за предприятието, прекратяването ѝ води до допълнителни предизвикателства. Една връзка може да се счита за решаваща, ако предоставя продукт или услуга, които са от съществено значение за бизнеса на предприятието и за които не съществува разумен алтернативен източник. Тук трябва да се вземе предвид и сериозността на неблагоприятното въздействие върху правата на човека: колкото по-сериозно е нарушението, толкова по-бързо предприятието ще трябва да направи промяна, преди да вземе решение дали да прекрати връзката. Във всеки случай, докато нарушението продължава и предприятието остава в отношенията, то трябва да може да демонстрира собствените си постоянни усилия за смекчаване на въздействието и да бъде готово да приеме всякакви последици – репутационни, финансови или правни – от продължаването на връзката.

20. За да се провери дали се вземат мерки срещу неблагоприятните въздействия върху правата на човека, предприятията следва да проследяват ефективността на приетите от самите тях мерки.

Проследяването следва да се основава:

- а) на подходящи качествени и количествени показатели;
- б) на обратна връзка от вътрешни и външни източници, включително от засегнати заинтересовани страни.

Коментар

Проследяването е необходимо, за да може предприятието да е наясно дали неговите политики в областта на правата на човека се прилагат оптимално, дали е реагирало ефективно на установените въздействия върху правата на човека и се стреми към непрекъснато подобрене.

Предприятията следва да прилагат специални усилия, за да проследят ефективността на своите действия в отговор на установено въздействие върху отделни лица, част от групи или общности, които може да са изложени на повишен риск от уязвимост или маргинализация.

Проследяването следва да бъде интегрирано в съответните вътрешни процеси за докладване. Предприятията могат да използват инструменти, които вече използват във връзка с други проблеми. Това може да включва договори за изпълнение и анализи, както и проучвания и одити, като се използват данни, разделени по пол, когато е приложимо. Механизмите за подаване на жалби на оперативно ниво могат също така да осигурят важна обратна връзка от страна на пряко засегнатите относно ефективността на надлежната проверка на предприятието по отношение на правата на човека (вж. **Принцип 29**).

21. За да отчетат как се справят със своето въздействие върху правата на човека, предприятията следва да бъдат подготвени да съобщават това на външна аудитория, особено когато опасенията са изразени от засегнатите заинтересовани страни или от тяхно име. Предприятията, чиито дейности или оперативен контекст крият рискове от сериозно въздействие върху правата на човека, следва да докладват официално за това как се справят с тях. Във всички случаи съобщенията следва:

- а) да бъдат във форма и с честота, които съответстват на въздействието на предприятието върху правата на човека и са достъпни за целевата аудитория;
- б) да съдържат информация, която е достатъчна за оценка на адекватността на мерките, които предприятието прилага във връзка с конкретно въздействие върху правата на човека;
- в) да не създават на свой ред допълнителни рискове за засегнатите заинтересовани страни, за служителите или за законовите изисквания за запазване на търговската тайна.

Коментар

Отговорността за зачитане на правата на човека изисква предприятията да разполагат с политики и процедури, чрез които да покажат, че познават и зачитат правата на човека на практика. Показването включва комуникация, осигуряване на известна степен на прозрачност и отчетност пред лицата или групите, които могат да бъдат засегнати, както и пред други заинтересовани страни, включително инвеститори.

Комуникацията може да приеме различни форми, включително срещи на живо или онлайн, консултации със засегнатите заинтересовани страни и официални публични доклади. Официалното докладване се развива и може да включва както традиционни годишни доклади и доклади за корпоративна отговорност/устойчивост, така и онлайн актуализации и интегрирани финансови и нефинансови отчети.

От предприятията се очаква да докладват официално, когато съществуват рискове от сериозно въздействие върху правата на човека, независимо на какво се дължат – на естеството на бизнес дейностите, или на условията, в които се извършват. Докладването следва да обхваща теми и показатели, свързани с това как предприятията идентифицират и се справят с неблагоприятните въздействия върху правата на човека. Независимата проверка на докладите за правата на човека може да засили тяхното съдържание и достоверност. Специфичните за сектора показатели могат да предоставят полезни допълнителни подробности.

ОТСТРАНЯВАНЕ

22. Когато предприятията установят, че са причинили или че допринасят за причиняването на неблагоприятни въздействия върху правата на човека, следва да осигурят или да съдействат за осигуряването на тяхното отстраняване чрез законни процедури.

Коментар

Дори и да разполага с най-добрите политики и практики, едно предприятие може да причини или да допринесе за причиняването на неблагоприятно въздействие върху правата на човека, което не е предвидило или не е било в състояние да предотврати.

Когато предприятието установи такава ситуация, независимо дали чрез процеса на надлежна проверка, или по друг начин, неговата отговорност за зачитане на правата на човека изисква активно ангажиране с нейното коригиране, самостоятелно или в сътрудничество с други участници.

Механизмите за подаване на жалби на оперативното ниво могат да бъдат ефективно коригиращо средство за потенциално засегнатите от дейностите на предприятието, когато отговарят на определени основни критерии, посочени в **Принцип 31**.

Някои ситуации, по-специално такива, свързани с твърдения за извършване на престъпления, по правило изискват сътрудничество със съдебни механизми.

Допълнителни насоки относно коригиращите механизми, включително когато се оспорват твърдения за неблагоприятни въздействия върху правата на човека, са включени в глава III относно достъпа до средства за правна защита.

ВЪПРОСИ, СВЪРЗАНИ С КОНТЕКСТА

23. При всякакви обстоятелства предприятията следва:

- а) да спазват всички действащи закони и международно признати права на човека, независимо от мястото, където извършват своята дейност;
- б) да търсят начини да спазват принципите на международно признатите права на човека, когато се сблъскват с противоречиви изисквания;
- в) да третират риска да причинят или да допринесат за причиняването на груби нарушения на правата на човека като въпрос, свързан със спазването на закона, независимо къде извършват своята дейност.

Коментар

Въпреки че конкретните условия в дадена страна и на местно ниво могат да повлияят на рисковете за правата на човека, свързани с дейностите и бизнес отношенията на дадено предприятие, всички предприятия носят еднаква отговорност за зачитане на правата на човека, независимо къде оперират. Когато предприятията са

възпрепятствани да изпълнят напълно своята отговорност поради специфични условия на местно ниво, те са длъжни да зачитат принципите на международно признатите човешки права във възможно най-голяма степен спрямо обстоятелствата и да бъдат в състояние да покажат, че полагат усилия в това отношение.

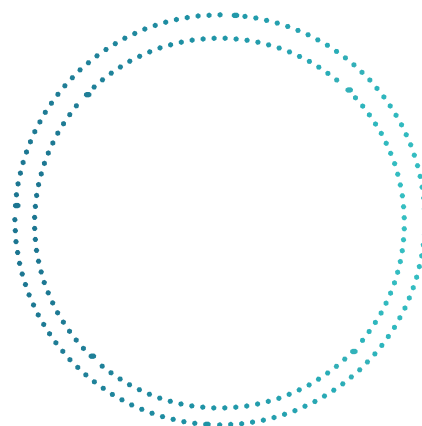
Някои обстоятелства, като например засегнати от конфликти райони, могат да увеличат рисковете за предприятията да бъдат съучастници в груби нарушения на правата на човека, макар самите нарушения да са извършени от други субекти (например от силите за сигурност). Предприятията следва да се отнасят към този риск както към въпроса за спазване на изискванията на закона, като имат предвид разширяващата се мрежа от потенциална корпоративна правна отговорност, произтичаща от екстериториални граждански иски, и включването на разпоредби от Римския статут на Международния наказателен съд в юрисдикции, които предвиждат наказателна отговорност за корпорациите. Освен това ръководителите от висшите и средните звена на предприятието, както и неговите служители могат да носят индивидуална отговорност за действия, които представляват груби нарушения на правата на човека.

В сложни условия като тези предприятията следва да гарантират, че няма да влошат ситуацията. Когато преценяват коя е най-добрата възможна реакция, често би било добре да се възползват не само от наличния експертен опит на различни нива в предприятието, но и от външни консултации с надеждни, независими експерти, включително с представители на правителството, гражданското общество, националните институции по правата на човека и съответните инициативи с участието на множество заинтересовани страни.

24. В случаите, когато е необходимо да се определят приоритети в действията за отстраняване на действително и потенциално неблагоприятно въздействие върху правата на човека, предприятията следва първо да се стремят да предотвратят и смекчат най-тежките сред тях или онези, които биха станали непоправими вследствие на забавена реакция.

Коментар

Като се има предвид, че предприятията следва да се справят с всички свои неблагоприятни въздействия върху правата на човека, може да не е възможно да го направят едновременно. При липсата на конкретни правни насоки, ако е необходимо приоритизиране, предприятията следва да започнат с онези въздействия върху правата на човека, които биха били най-тежки, като се отчита, че забавената реакция може да повлияе на възможностите за отстраняване на последиците. Тежестта не е абсолютно понятие в този контекст, но е свързана с други въздействия върху правата на човека, които бизнесът е установил.

III. ДОСТЪП ДО СРЕДСТВА ЗА ПРАВНА ЗАЩИТА

A. ОСНОВЕН ПРИНЦИП

25. Като част от своето задължение да защитават от нарушения на правата на човека, свързани с бизнес дейности, държавите трябва да предприемат подходящи мерки, за да гарантират чрез съдебни, административни, законодателни или други подходящи мерки, че когато такива злоупотреби възникнат на тяхна територия и/или в тяхна юрисдикция, засегнатите лица разполагат с достъп до ефективни правни средства за защита.

Коментар

Освен ако държавите не предприемат подходящи стъпки за разследване, наказване и обезщетяване на нарушения на правата на човека, свързани с бизнес дейности, когато такива действително настъпят, задължението на държавата да защитава правата на човека може да се окаже неефективно или дори безсмислено.

Достъпът до ефективна правна защита има както процесуални, така и материални аспекти. Средствата за защита, предоставени в рамките на механизмите за разглеждане на жалби, обсъдени в този раздел, могат да придобият най-различни материалноправни форми, чиято цел най-общо е да се противодейства на нарушенията на правата на човека или да се компенсират всички настъпили вреди за правата на човека. Средствата за защита могат да включват извинения, реституция, реабилитация, финансова или нефинансова компенсация и наказателни санкции (независимо дали наказателни, или административни, например глоби), както и предотвратяване на потенциална вреда, например с помощта на разпореждания или гаранции за неповтаряне. Процедурите за предоставяне на правна защита следва да бъдат безпристрастни, защитени от корупция и свободни от политически или други опити за влияние върху резултата.

За целите на настоящите *Ръководни принципи* под „жалба“ се разбира субективно възприятие за несправедливост, което предизвиква у индивид или група чувство за право, което може да се основава на закон, договор, пряко или косвено изразено обещание, обичайна практика или общи представи за справедливост на пострадали общности. Терминът „механизъм за подаване на жалби“ означава всеки организиран и осъществяван от държавен или недържавен орган съдебен или несъдебен процес, в рамките на който може да бъде подадена жалба за нарушение на правата на човека от страна на бизнеса и може да се потърси правна защита.

Държавните механизми за разглеждане на жалби могат да бъдат под контрола на държавна агенция или друго държавно учреждение или на независим орган, който има правомощия, дадени му от закона или от конституцията на страната. Тези механизми могат да бъдат съдебни или извънсъдебни. В някои механизми засегнатите лица участват пряко в търсенето на средства за правна защита, в други посредник търси правна защита от тяхно име. Примерите включват съдилища (за наказателни и граждански дела, както и по трудовоправни спорове), национални правозащитни институции, национални звена за контакт съгласно *Насоките на ОИСР за мултинационални предприятия*, много служби на омбудсмани, както и държавни служби за подаване на жалби.

Осигуряването на достъп до правна защита при свързани със стопанска дейност нарушения на правата

на човека изисква също така държавите да улесняват обществената осведоменост и разбирането на тези механизми, начините за достъп до тях, както и всякакъв вид подкрепа (финансова или експертна).

Държавните съдебни и извънсъдебни механизми за подаване на жалби следва да формират основата на по-широка система за правна защита. В рамките на такава система механизмите за подаване на жалби на оперативното ниво могат да осигурят възможност за обжалване и разрешаване на проблема на ранен етап. Механизмите на държавно и оперативното равнище от своя страна могат да бъдат допълнени или засилени от коригиращите функции на инициативите за сътрудничество, както и на международните и регионалните механизми за правата на човека. Допълнителни насоки по отношение на тези механизми са предоставени в **Принципи 26 – 31**.

В. ПРИНЦИПИ НА ДЕЙНОСТТА

ДЪРЖАВНИ СЪДЕБНИ МЕХАНИЗМИ

26. Държавите следва да предприемат подходящи стъпки, за да гарантират ефективността на националните съдебни механизми при справяне с нарушения на правата на човека, свързани със стопанска дейност, включително да обмислят начини за намаляване на правните, практическите и другите бариери, които биха могли да доведат до отказ на достъп до правна защита.

Коментар

Ефективните съдебни механизми са основа за осигуряване на достъп до средства за правна защита. Способността им да се справят с нарушенията на правата на човека, свързани с дейността на предприятията, зависи от тяхната безпристрастност, обективност и способност да осигурят справедлив процес.

Държавите следва да гарантират, че няма да издигат бариери, които да възпрепятстват завеждането на законни дела в съдилищата в ситуации, в които съдебното обжалване е съществена част от достъпа до правна защита или не са налични алтернативни източници на ефективна правна защита. Те следва да гарантират също така, че предоставянето на правосъдие не е възпрепятствано от корупция в съдебния процес, че съдилищата са независими от икономически или политически натиск от страна на други държавни органи и от стопанските субекти, както и че не се възпрепятстват законните и мирни дейности на защитниците на правата на човека.

Правни бариери, които могат да попречат на разглеждането на законни случаи на нарушения на правата на човека, свързани с дейността на предприятията, могат да възникнат, когато:

- начинът, по който се разпределя правната отговорност между членовете на дадена корпоративна група съгласно националното наказателно и гражданско право, улеснява избягването на съответната отговорност;
- жалбоподателите (ищите) се сблъскват с отказ от правосъдие в приемащата държава и не могат да получат достъп до съдилищата на държавата по произход, независимо от основателността на претенцията;
- определени групи, като коренно население и мигранти, са изключени от същото равнище на правна защита на техните права, което се прилага за останалото население.

Практически и процедурни пречки пред достъпа до средства за правна защита могат да възникнат, когато например:

- разходите за предявяване на искове надхвърлят ролята на подходящо въздържашо средство за необосновани искове и/или не могат да бъдат намалени до разумни нива с помощта на подкрепа от правителството, „пазарни“ механизми (например застраховка за съдебни спорове и структури за правна помощ) или други средства;
- жалбоподателите срещат трудности при осигуряването на правно представителство поради липса на ресурси или други стимули за адвокатите да ги консултират в тази област;
- не съществуват подходящи възможности за обединяване на искове или за предоставяне на възможност за представителни производства (като групови искове и други колективни искове), което възпрепятства ефективната защита на индивидуалните жалбоподатели;
- държавните обвинители не разполагат с достатъчно ресурси, експертен опит и подкрепа, за да изпълняват задълженията на държавата да разследва участието на отделни лица и предприятия в престъпления, свързани с правата на човека.

Много от тези пречки възникват или се задълбочават в резултат на често срещаните дисбаланси между възможностите на страните в процеса по разглеждане на искове, свързани с нарушения на правата на човека от предприятията, например по отношение на техните финансови ресурси, достъпа до информация и експертни знания. Освен това – независимо дали чрез активна дискриминация, или като непреднамерена последица от начина, по който са създадени и функционират съдебните механизми – хората от определени групи или общности, които са подложени на повишен риск от уязвимост или маргинализация, често се сблъскват с допълнителни културни, социални, материални и финансови препятствия по отношение на достъпа и използването тези механизми, както и на извличането на полза от тях. Следва да се отделя специално внимание на правата и конкретните потребности на такива групи на всеки етап от процеса на правна защита, свързан с достъпа до съдебно производство и произнасянето на окончателно решение.

ДЪРЖАВНИ ИЗВЪНСЪДЕБНИ МЕХАНИЗМИ ЗА РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ЖАЛБИ

27. Държавите следва да осигуряват ефективни и подходящи извънсъдебни механизми за подаване на жалби, наред със съдебните механизми, като част от всеобхватната държавна система за коригиране на нарушения на правата на човека, извършени от предприятията.

Коментар

Административните, законодателните и другите извънсъдебни механизми играят много важна роля по отношение на допълването и разширяването на съдебните механизми. Дори когато съдебните системи са ефективни и добре обезпечени с ресурси, те не могат да поемат тежестта да се справят с всички предполагаеми злоупотреби; съдебната защита невинаги е необходима, нито е предпочитаният във всички случаи и от всички жалбоподатели подход.

Пропуските в предоставянето на средства за правна защита при нарушения на правата на човека от предприятията могат да бъдат запълнени, когато е целесъобразно, чрез разширяване на мандатите на съществуващите извънсъдебни механизми и/или чрез създаване на нови механизми. Те може да бъдат

основани на медиация, на съдебно решение или да следват други подходящи от културна гледна точка и съвместими с правата процеси – или да включват някаква комбинация от тях – в зависимост от засегнатите въпроси, съответния обществен интерес и потенциалните нужди на страните. За да се гарантира тяхната ефективност, те следва да отговарят на критериите, посочени в **Принцип 31**.

Националните институции за правата на човека играят особено важна роля в това отношение.

Както и при съдебните механизми, държавите следва да обмислят начини за преодоляване на всякакви дисбаланси между страните по искове, свързани с нарушения на правата на човека от предприятията и всякакви допълнителни бариери за достъп, пред които са изправени лица от групи или общности с повишен риск от уязвимост или маргинализация.

28. Държавите следва да обмислят начини за улесняване на достъпа до ефективни извънсъдебни механизми за подаване на жалби, свързани с искове за нарушаване на правата на човека от страна на предприятията.

Коментар

Една от категориите недържавни механизми за подаване на жалби обхваща тези, които се управляват самостоятелно или със заинтересовани страни от предприятие, браншова организация или група с множество заинтересовани страни. Те имат извънсъдебен характер, но могат да използват съдебни, диалогични или други подходящи за културата и съвместими с правата на човека процеси. Тези механизми могат да предложат конкретни предимства, например бързина на достъпа и отстраняване на нередности, намалени разходи и/или транснационален обхват.

Друга категория подобни механизми се явяват регионалните и международните правозащитни органи, които най-често се занимават с предполагаеми нарушения от страна на държавите на техните задължения да зачитат правата на човека. Въпреки това някои от тях се занимават и с неизпълнение на задължението на държавата да следи за ненарушаване на правата на човека от страна на предприятията.

Държавите могат да играят положителна роля в подобряването на осведомеността относно наличието на такива възможности или да съдействат по друг начин за улесняване на достъпа до тяхното използване заедно с механизмите, предоставяни от самите държави.

29. С цел да се даде възможност за ранно разглеждане на жалбите и директно коригиране на последиците от нарушаване на правата на човека, предприятията следва да създадат или да участват във вече създадени ефективни механизми за подаване на жалби на оперативното ниво за уязвими лица и общности.

Коментар

Механизмите за подаване на жалби на оперативното ниво са достъпни директно за лицата и общностите, които могат да бъдат неблагоприятно засегнати от дадено предприятие. Обикновено те се администрират от предприятията, самостоятелно или в сътрудничество с други лица, включително със съответните заинтересовани страни. Тези механизми могат да бъдат предоставени и от външни организации или експерти, предварително одобрени от страните. Достъпът до тези механизми не е обвързан с изискване

жалбоподателят да е използвал преди това други средства за защита. Те могат да ангажират предприятието директно в оценката на проблемните въпроси и да търсят отстраняване на евентуалните вреди.

Механизмите за разглеждане на жалби на оперативното ниво изпълняват две основни функции, свързани с отговорността на предприятията за спазване на правата на човека:

- Първо, те подкрепят идентифицирането на неблагоприятни въздействия върху правата на човека в рамките на текущата надлежна проверка на предприятието по отношение на правата на човека. Те правят това, като осигуряват на пряко засегнатите от дейността на предприятието лица канал, по който могат да изразяват своята загриженост, когато считат, че са или ще бъдат неблагоприятно засегнати. Предприятията могат също така да идентифицират системни проблеми и да коригират практиките си спрямо тях.
- Второ, тези механизми позволяват жалбите да бъдат разгледани и неблагоприятните въздействия да бъдат отстранени на ранен етап и пряко от стопанското предприятие, като по този начин се предотвратява задълбочаване на причинените вреди и увеличаване на потока от жалби.

Не е необходимо тези механизми да изискват жалбата или оплакването да представляват предполагаемо нарушение на правата на човека, преди да бъдат повдигнати, но имат за цел да идентифицират всички законни опасения на страните, които могат да бъдат подложени на неблагоприятно въздействие. Ако такива опасения не бъдат открити и не отстранени на по-ранен етап, с течение на времето те могат да прераснат в по-сериозни спорове и нарушения на правата на човека.

Механизмите за подаване на жалби на оперативното ниво следва да отразяват определени критерии, за да се гарантира тяхната ефективност на практика (**Принцип 31**). Тези критерии могат да бъдат изпълнени чрез множество различни форми на механизми за подаване на жалби в зависимост от мащаба, ресурсите, сектора, културата и други параметри.

Механизмите за подаване на жалби на оперативното ниво могат да бъдат важно допълнение към по-широките процеси на ангажиране на заинтересованите страни и колективно договаряне, но не могат да заменят нито един от тях. Те не следва да се използват за подкопаване на ролята на законните профсъюзи при решаването на трудови спорове, нито за възпрепятстване на достъпа до съдебни или други извънсъдебни механизми за подаване на жалби.

30. Отрасловите, многостранните и другите съвместни инициативи, основани на зачитане на стандарти, свързани с правата на човека, следва да гарантират наличието на ефективни механизми за подаване на жалби.

Коментар

Стандартите, свързани с правата на човека, намират все по-голямо отражение в ангажиментите, поети от отраслови организации, многостранни и други инициативи за сътрудничество, чрез включването им в кодекси за поведение, стандарти за ефективност, глобални рамкови споразумения между синдикални организации и транснационални корпорации и аналогични програмни документи.

Такива съвместни инициативи следва да осигуряват ефективни механизми, в рамките на които засегнатите страни или техните законни представители могат да уведомяват за неизпълнение на поетите ангажименти. Легитимността на инициативите може да бъде изложена на риск, ако те не предвиждат такива механизми.

Механизмите могат да бъдат на равнището на отделните членове, на инициативата за сътрудничество или и на двете. Тези механизми следва да осигуряват отчетност и да помагат за коригиране на неблагоприятните въздействия върху правата на човека.

КРИТЕРИИ ЗА ЕФЕКТИВНОСТ НА ИЗВЪНСЪДЕБНИТЕ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАЩИТА

31. За да се гарантира тяхната ефективност, механизмите за извънсъдебна защита – държавни и недържавни – следва да бъдат:

- а) легитимни: да създават доверие от страна на заинтересованите групи, за които са предназначени, и да носят отговорност за справедливо провеждане на процедурите за подаване на жалби;
- б) достъпни: да бъдат познати на заинтересованите групи, за които са предназначени, и да осигуряват адекватна помощ на тези, които могат да се сблъскат с определени пречки по отношение на достъпа;
- в) предсказуеми: да предоставят ясна и достъпна процедура с индикативна времева рамка за всеки етап, както и яснота относно наличните видове процеси и възможните резултати, както и средствата за мониторинг на изпълнението;
- г) справедливи: да се стремят да гарантират, че потърпевшите страни имат разумен достъп до източници на информация, консултация и експертни знания, необходими за участие в процеса на подаване на жалби, при спазване на принципите на справедливост, информираност и уважение;
- д) прозрачни: информирание на страните по дадена жалба за нейния напредък и предоставяне на достатъчно информация за работата на механизма, за да се изгради доверие в неговата ефективност и да се отговори на всички заложи обществени интереси;
- е) съвместими с правата на човека: гарантиране, че резултатите и средствата за правна защита са в съответствие с международно признатите права на човека;
- ж) източник на непрекъснато обучение: извличане на поуки от съответните мерки за подобряване на механизма и предотвратяване на бъдещи оплаквания и вреди;

Механизмите на оперативно ниво следва да бъдат:

- з) основани на ангажираност и диалог: консултиране с групите от заинтересовани страни, за чието използване са предназначени, относно тяхното проектиране и изпълнение и съсредоточаване върху диалога като средство за разглеждане и разрешаване на жалби.

Коментар

Механизмът за подаване на жалби може да изпълни предназначението си само ако хората, за които е предназначен, знаят за него, доверяват му се и могат да го използват. Тези критерии предоставят ориентир за разработване, преразглеждане или оценка на извънсъдебен механизъм за подаване на жалби, за да се

гарантира неговата ефективност на практика. Недобре разработените или прилагани механизми за подаване на жалби могат да създадат риск от задълбочаване на недоволството сред засегнатите заинтересовани страни, като засилят усещането им за онеправданост и незачитане на процеса.

Първите седем критерия се отнасят за всеки държавен или недържавен механизъм, основан на съдебно решение или диалог. Осмият критерий е специфичен за механизмите на оперативното ниво, за чието управление предприятията помагат.

Терминът „механизъм за подаване на жалби“ се използва като понятие от практиката. Той може невинаги да бъде подходящ или полезен, когато се прилага към конкретен механизъм, но критериите за ефективност си остават непроменени.

Следва коментар на конкретните критерии:

а) Заинтересованите страни, за чието използване е предназначен даден механизъм, трябва да му се доверяват, ако решат да го използват. Отговорността за гарантиране, че страните, включени в разглеждането на жалбата, няма да се намесват в справедливото изпълнение на процеса, е важен фактор за изграждане на доверие от страна на заинтересованите страни.

б) Пречките, свързани с достъпа, могат да включват: липса на информираност за механизма, език, грамотност, разходи, физическо местоположение и опасения от репресии.

в) За да може даден механизъм да се ползва с доверие и да бъде използван, той трябва да осигурява публична информация за процедурата, която предлага. Времевите рамки за всеки етап следва да бъдат спазвани, когато това е възможно, като същевременно се допуска, че в определени случаи може да е необходима и гъвкавост.

г) При жалби или спорове между предприятия и засегнати заинтересовани страни последните често имат много по-малък достъп до информация и експертни ресурси и в много от случаите не разполагат с финансови средства, за да платят за тях. Когато този дисбаланс не е преодолян, това може да намали както постигането на справедлив процес, така и възприемането му като такъв, и да затрудни постигането на трайни решения.

д) Редовното информиране на страните за напредъка в разглеждането на индивидуалните жалби може да бъде от съществено значение за запазване на доверието в процеса. Осигуряването на прозрачност относно механизма на по-широк кръг заинтересовани страни чрез статистически данни, проучвания на конкретни случаи или предоставяне на по-подробна информация за разглеждането на определени случаи може да бъде важно, за да се демонстрира неговата легитимност и да се запази доверието. В същото време, когато е необходимо, следва да се гарантира поверителността на диалога между страните, както и самоличността на лицата.

е) Жалбите често не са формулирани в контекста на правата на човека и много от тях първоначално не повдигат въпроси, свързани с правата на човека. Независимо от това, когато резултатите имат отражение върху правата на човека, следва да се полагат грижи, за да се гарантира, че те са в съответствие с международно признатите права на човека.

ж) Редовният анализ на честотата, моделите и причините за жалбите може позволи на институцията, администрираща механизма, да идентифицира и да повлияе на политиките, процедурите или

практиките, които следва да бъдат променени, за да бъдат предотвратени бъдещи вреди.

з) Ангажирането на засегнатите групи заинтересовани страни с разработването и функционирането на механизма за подаване на жалби на оперативното ниво може да помогне да се гарантира, че той отговаря на техните нужди, че ще го използват на практика и че съществува общ интерес за осигуряване на неговия успех. Тъй като едно предприятие не може легитимно да бъде едновременно обект на жалби и едностранно да определя резултата от тях, тези механизми следва да се съсредоточат върху постигането на съгласувани решения чрез диалог. Когато е необходимо съдебно произнасяне, то следва да бъде осигурено от легитимен, независим механизъм на трета страна.

Превод: **БФБПЧ** доброволци

Редакция и корекция: **РЕДАКТОРИТЕ БГ**

Дизайн: **by Danish**

Предпечат: **by Danish**

Издател: **Рекламна къща "Мека"**

Публикацията е изготвена от:
Българска фондация за бизнеса и правата на човека
с подкрепата на
Посолство на Кралство Нидерландия в България
като част от проекта
"Business and Human Rights: The Dutch Experience".
Всички права запазени.